

FINAL REPORT

of the

International Commission on the Holocaust in Romania

Presented to Romanian President Ion Iliescu

November 11, 2004
Bucharest, Romania

NOTE: The English text of this Report is currently in preparation for publication.

RETRAGEREA DIN BASARABIA ȘI BUCOVINA DE NORD ÎN IUNIE-IULIE 1940 ȘI CONSECINȚELE EI ASUPRA RELAȚIILOR INTERETNICE ÎN ROMÂNIA

Introducere

Anexarea Basarabiei, nordului Bucovinei și a Ținutului Herța de către Uniunea Sovietică, în vara anului 1940, a constituit, multă vreme după încheierea celui de-al doilea război mondial, un subiect tabu pentru istoriografia românească. Treptat, pe fondul distanțării Bucureștiului de Moscova, au început să apară studii și lucrări despre ținutul dintre Prut și Nistru (Basarabia) și despre România interbelică la începutul celei de-a doua conflagrații mondiale.

În acest context, România a fost una dintre puținele țări din fostul bloc sovietic în care s-a scris deschis despre Pactul Ribbentrop-Molotov. Dar această chestiune a fost subordonată, în principal, evoluției relațiilor dintre Moscova și București. Când raporturile bilaterale erau la un nivel scăzut, apăreau referiri la ultimatumul sovietic din iunie 1940. Când ele se îmbunătățeau, propaganda regimului de la București găsea că este cuminte să evite asemenea referiri. Așa se face că, până în 1989, anexarea Basarabiei, nordului Bucovinei și a Ținutului Herței a fost studiată cu predilecție în străinătate¹.

După 1989 această „pată albă” a istoriografiei românești a fost parțial rectificată. De aici înainte subiectul a fost des abordat atât în lucrări generale, cât și în cele speciale, de valoare, totuși, inegală². Concomitent, au fost publicate o serie de documente din arhivele

¹ Dintre lucrările care au analizat subiectul, amintim: Gregoire Gafenco, *Préliminaires de la guerre de l'Est*, Fribourg, 1944 (variante românească, 1996), Platon Chirnoagă; *Istoria politică și militară a războiului României contra Uniunii Sovietice*, Madrid, 1965; *The Tragic Plight of Border Area; Bassarabia and Bucovina*, Los Angeles, 1983 (editor Maria Manoliu-Manea); Mihai Pelin, *Săptămâna Patimilor*, în volumul: *Antonescu, mareșalul României și războaiele de întregire*, vol.I, Veneția, 1988, p.29-130 (editor: Iosif Constantin Drăgan) etc.

² Dintre lucrările apărute semnalăm: Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995; Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Danubius, 1999; Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România*, București, Univers Enciclopedic, 2002; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2003; Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Iași, Editura Moldova, 1990; Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Iași, Institutul European, 1995; Dinu C. Giurescu, *România în cel de-al doilea război mondial (1939-1943)*, București, All Educational, 1999; Mircea Mușat, *Drama României Mari*, București, Editura Fundației România Mare, 1992; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1992; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939-1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare 1994; Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei*, Chișinău, Universitas, 1992; Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică-România. 1940*, Chișinău, 1995.

românești și străine, fapt care a lărgit perspectiva înțelegerii evenimentelor din iunie-iulie 1940³. De mare utilitate a fost și literatura memorialistică apărută în perioada de după 1989⁴.

Cu toată această producție istoriografică, abundentă, referitoare la Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutului Herței, raporturile dintre populația majoritară (românii) și minoritățile etnice, în special evreii, în perioada iunie-august 1940, au rămas un subiect puțin abordat în istoriografia românească. Dacă, înainte de 1989, problema a fost ocultată, regimul comunist interzicând practic discutarea ei, în perioada post-comunistă această problemă a rămas în plan secund, în pofida abrogării restricțiilor oficiale⁵. Puțini cercetători din România s-au aplecat asupra acestei probleme⁶.

Cauzele pentru care istoriografia românească a întârziat abordarea frontală a raporturilor dintre români și evrei în vara anului 1940 țin atât de restricțiile privind accesul la fondurile documentare ale arhivelor, cât, mai ales, de reticența învecinată cu refuzul de a accepta o realitate dureroasă și incomodă a trecutului, care afecta imaginea edulcorată creată în ultimele decade ale regimului comunist.

În ultima perioadă, pe măsura apropierii României de structurile de securitate, europene și euroatlantice (cum ar fi NATO și UE), istoriografia românească a devenit mult mai interesată, atât de acest subiect, cât și de întreaga problematică a Holocaustului în România, care și ea a fost ocultată vreme de decenii.

Treptat, subiectul a început să fie abordat în diverse reuniuni științifice, teze de doctorat, în volume de documente și lucrări, în emisiuni și mass-media scrisă.

³ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Editura "Universitatea", Chișinău, 1991 (editori: Vitalie Vărațic, Ion Șișcanu); Ion Mamina, *Consiliul de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997; Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la Dictat. Documente*, vol.1-3, București, Editura Europa Nova, 2000.

⁴ Printre cele mai importante volume de memorialistică, amintim: Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol.II (1939-1940), București, "Șansa" SRL, 1996 (ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion); Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, vol.II, București, 1993; Grigore Gafencu, *Jurnal. 1940-1942*, București, Editura Globus; Paul Mihail, *Jurnal (1940-1944)*, București, 1999; Constantin Pantazi, *Cu mareșalul până la moarte. Memorii*, București, Editura Publiferom, 1999; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, Humanitas, 1993; Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935-1944*, București, Humanitas, 1996.

⁵ Dintre excepțiile notabile, reținem: Dinu C. Giurescu, *Evreii din România. 1939-1944*, în: Hannah Arendt, *Eichmann în Ierusalim. Un raport asupra banalității răului*, București, Editura All, 1997; Mihai Pelin, *Adevăr și Legendă*, București, EDART, 1994; Alex., Mihai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, RAO, București, International Publishing Company, 1998.

⁶ Pentru o excepție notabilă, vezi: Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România. 1940-1944*, Studii, București, Editura Hasefer, 2001; *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol.I, *Legislația antievreiască*, București, Editura Hasefer, 1993. Dintre autorii din țării care s-au ocupat de problema Holocaustului românesc, vezi: Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, 2 vol., București, Editura Hasefer, 2001; *Documents Concerning the Ffate of Romanian Jewry During the Holocaust*, Jerusalem, Beate Klarsfeld Foundation, 1986, 12 volume; și Radu Ioanid, *Sabia Arhanghelului Mihail. Ideologia fascistă în România*, București, Editura Diogene, 1994 (ediția engleză, New York, 1990); *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Editura Hasefer, 1997 (ediția engleză, Chicago, 2000).

Capitolul următor examinează atât retragerea autorităților române și a marilor unități din Basarabia, cât și consecințele ei asupra raporturilor interetnice din România, cu deosebire a celor dintre români și evrei. El utilizează mărturiile din: Arhivele Naționale ale României, Arhivele Militare Române, Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. Consultarea arhivelor ex-sovietice rămâne o prioritate și un deziderat.

Contextul intern și internațional al anexării Basarabiei și a nordului Bucovinei

Contextul internațional: relațiile sovieto-germane, 1939-1940

Anexarea Basarabiei, nordului Bucovinei și a Ținutului Herței a fost un rezultat direct al schimbărilor radicale de putere de la sfârșitul anilor '30. Aceste schimbări au determinat ca regiunea centrală și sud-estică a continentului european să rămână la dispoziția celor două puteri totalitare, Germania și URSS. La 23 august 1939, Germania și Uniunea Sovietică au încheiat un tratat de neagresiune (“Acordul Ribbentrop-Molotov”), care a fost dublat, la inițiativa sovietică, și de un Protocol secret, ce împărțea sferile de influență: Europa Centrală și de Sud-Est – o regiune întinsă de la Marea Baltică la Marea Neagră – precum și Finlanda, Estonia și Letonia erau cedate sferei sovietice. Lituania și orașul Vilnius erau cedate sferei de influență germană. Apoi Germania și Uniunea Sovietică au împărțit Polonia, urmând în general linia râurilor Narev, Vistula și San. În sud-estul Europei, Germania declarându-și “totalul dezinteres politic pentru aceste regiuni”⁷, sovieticii au cerut Basarabia. După cum se observă, există o inadvertență între documentele părții sovietice, care nominalizau Basarabia, și cele ale părții germane, unde exista pluralul “regiuni”, sintagmă care va avea repercusiuni importante în criza din iunie 1940. Sovieticii vor utiliza ulterior, în iunie 1940, versiunea germană, făcând solicitări adiționale pentru Nordul Bucovinei și Ținutul Herța.

Tratatul Ribbentrop-Molotov a constituit preludiul celui de-al doilea război mondial, izbucnit la 1 septembrie 1939 prin atacul Germaniei asupra Poloniei. La 28 septembrie 1939, în cursul unei vizite la Moscova a lui Joachim von Ribbentrop, ministrul german de Externe, cele două țări au parafat un tratat “de prietenie și frontieră”, dar articolul trei al protocolului secret a rămas neschimbat. În perioada următoare, Germania și URSS au făcut noi pași în întărirea acordurilor referitoare la sferile de influență respective. Moscova a impus “tratate de asistență mutuală” (adică ocupație), în Estonia (28 septembrie 1939), Letonia (5 octombrie 1939) și Lituania (11 octombrie 1939), care au permis guvernului sovietic să

trimită 85 000 de soldați în aceste țări. Spre deosebire de aceste state, Finlanda s-a opus cererilor sovietice de revizuire teritorială și a refuzat accesul trupelor sovietice la porturi. În consecință, la 30 noiembrie 1939, Armata Roșie a atacat Finlanda. Războiul a durat până la 12 martie 1940, când s-a încheiat un tratat de pace între cele două țări.

Situația internă și internațională a României: septembrie 1939 – iunie 1940

Încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov a înrăutățit situația geopolitică a României, care s-a găsit plasată între cele două mari puteri, Germania și Uniunea Sovietică, ambele fiindu-i ostile, în special Uniunea Sovietică.

În fața acestei situații, Consiliul de Coroană a decis, la 6 septembrie 1939, proclamarea neutralității României. În același timp, guvernul de la București a încercat să securizeze frontierele și să evite confruntarea militară prin activarea “Blocului Balcanic al Neutrilor”, a Acordului Balcanic din 1934 și prin încercarea de a încheia, prin intermediul Turciei, un pact de neagresiune cu Sovietele.

Mărturii documentare atestă faptul că Moscova avea în vedere să aplice României modelul “baltic” (tratate de asistență mutuală urmate de o ocupație rapidă), dar “războiul de iarnă”, respectiv rezistența Finlandei, a forțat URSS să întârzie aplicarea acestei strategii⁸. Încheierea ostilităților sovieto-finlandeze în primăvara anului 1940 a asigurat Moscovei posibilitatea să-și concentreze atenția asupra României. La 29 martie 1940, V. M. Molotov a ridicat problema Basarabiei, subliniind că absența unui tratat de neagresiune între cele două țări

“se explică prin existența unei chestiuni litigioase nerezolvate, aceea a Basarabiei, a cărei anexare de către România nu a fost niciodată recunoscută de Uniunea Sovietică, cu toate că aceasta n-a pus niciodată chestiunea înapoierii Basarabiei pe cale militară”⁹.

⁷ *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chișinău, Editura Universitas, 1991, p.5.

⁸ A se vedea întreaga discuție în: Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România*, Univers Enciclopedic, București, 2002, p.94-98 și Vitalie Văratîc, *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie-3 iulie 1940). Invazia și anexarea nordului Bucovinei de către URSS, Rădăuți-Bucovina*, Editura Institutului Bucovina-Basarabia, 2001, p.12-26.

⁹ Vitalie Văratîc, *Preliminarii ale raptului Basarabiei și nordului Bucovinei. 1938-1940*, București, Libra, 2000, p.229-230.

Se poate aprecia că această neașteptată ridicare a problemei Basarabiei era semnalul că îi venise rândul și României. În lunile aprilie-iunie 1940, relațiile româno-sovietice au fost marcate de o tensiune crescândă, deși Uniunea Sovietică, prudentă, deoarece operațiile pe frontul occidental erau în plină desfășurare, a evitat să treacă la acțiune. Când victoria germană părea sigură, Stalin a decis ocuparea Statelor Baltice și să adreseze României pretențiile sale. Pregătirile sovietice de război au început rapid, la 9 iunie 1940, când forțe masive sovietice au fost dispuse pe frontierele de nord și est ale României¹⁰.

În fața victoriei germane, guvernul român a decis, la 28 mai 1940, intensificarea apropierei de Germania, considerată singura forță capabilă să se opună Sovietelor¹¹. Această reorientare în politica externă a fost însoțită și de o colaborare crescândă, a dictaturii regale cu Garda de Fier, sprijinită de Germania.

Ultimatumul sovietic adresat României (26-28 iunie 1940)

La 23 iunie 1940, a doua zi după semnarea armistițiului germano-francez, ministrul de Externe sovietic V.M. Molotov s-a întâlnit cu von Schulenburg, ambasadorul german la Moscova și a propus discutarea situației Basarabiei și a Bucovinei. Menționarea Bucovinei – fost teritoriu habsburgic, încorporat la România în 1918, care nu era parte a Înțelegerii Ribbentrop-Molotov din 1939 – i-a iritat pe germani, care s-au opus condițiilor lui Molotov. Negocierile au fost reluate la 24-25 iunie, germanii acceptând pretențiile sovietice asupra Basarabiei, dar menținându-și opoziția față de cedarea Bucovinei. În fața acestei opoziții, sovieticii au făcut un compromis, cerând doar nordul Bucovinei.

Aceste negocieri au fracturat relațiile germano-sovietice¹². Se poate spune că aceste tensiuni au fost la originea hotărârii secrete a Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică. La începutul lunii iulie 1940, Înalțul Comandament German a întocmit primul studiu asupra unei campanii împotriva Uniunii Sovietice (Planul “Lossberg”). Negocierile sovieto-germane au pecetluit soarta României, Kremlinul hotărând materializarea rapidă a celor convenite cu partenerul german. La 26 iunie, ora 22.00, V.M. Molotov a remis o notă lui Gheorghe Davidescu, șeful misiunii diplomatice românești la Moscova. Nota cerea “*înapoierea cu orice preț*” a Basarabiei și cedarea către Uniunea Sovietică a părții de nord a Bucovinei. Răspunsul de la București era așteptat în decursul zilei următoare. Dar, datorită întreruperii legăturilor

¹⁰ Detalii în *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia*, 1991, p. 14-41.

¹¹ Grigore Gafencu, *Jurnal. 1940-1942*, București, Editura Globus, 1939, p.18-19.

¹² Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Danubius, 2002, p.104-105; Idem, *1941. Hitler, Stalin și România ...*, p.114-115.

telefonice, textul ultimatumului nu a ajuns în România decât în dimineața zilei de 27 iunie¹³. Situația a devenit și mai gravă, pentru că Gheorghe Davidescu a refuzat să ia harta atașată de sovietici la nota ultimativă. Harta includea Herța, în revendicările sovietice, deși nu figura în textul notei ultimative. Fiindcă guvernul român nu cunoștea harta, amplasarea exactă a noii frontiere sovietice a rămas necunoscută, cu consecințe dramatice pentru autoritățile românești și trupele din Herța.

Ziua de 27 iunie 1940 a fost, pentru factorii de decizie de la București, una extraordinar de tensionată, căci a devenit evident că România era izolată militar și politic. Germania a sfătuit România să accepte cererile sovietice, Italia a făcut la fel, iar guvernele de la Belgrad și Atena au insistat ca Bucureștiul să nu deranjeze pacea regională prin rezistență militară. Doar Turcia – gata să pună în aplicare Pactul Balcanic, care preconiza acțiune militară contra Bulgariei în cazul unei agresiuni a Bulgariei – a promis să sprijine România¹⁴. Când s-au întrunit cele două Consilii de Coroană, la 27 iunie, opțiunile valabile erau reduse: acceptarea cererilor sovietice (cedarea) sau rezistența armată. Sperând menținerea restului teritoriului românesc, majoritatea membrilor consiliului au acceptat cedarea¹⁵. Guvernul român a trimis răspunsul său oficial la Moscova la 28 iunie:

“Guvernul român, pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic”¹⁶.

Guvernul român solicita ca termenul de evacuare, de patru zile, impus de sovietici, să fie modificat pentru a putea organiza mai bine operația, lucru pe care Moscova nu l-a acceptat.

Această decizie de cedare a rămas un subiect controversat în istoriografia română. Înainte de 1989, istoriografia română a fost cvasiunanimă în a lăuda realismul soluției adoptate. Ulterior, totuși, decizia a fost criticată.

¹³ Textele notelor din zilele de 27-28 iunie 1940 în: Ioan Scurtu, Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p.529-530; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama Românilor dintre Prut și Nistru*, București, Editura Academiei Militare, p.146-148.

¹⁴ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, pp. 148-150.

¹⁵ Pentru problematica discuțiilor din Consiliile de Coroană, a se vedea: Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, p.189-209.

¹⁶ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia 1918-1940 ...*, p.221.

Alt element important al ultimatumului sovietic a fost surprinderea produsă asupra clasei politice și a opiniei publice. Fundalul acestei surprize a fost capitularea Franței, avocatul de durată al României, care a fost percepută ca o lovitură teribilă. Scriind despre decizia de capitulare, diplomatul român Alexandru Cretzianu, nota:

“Este de ajuns să spun că regele, primul-ministru și șefii militari păreau să-și fi pierdut dintr-o dată cele mai scumpe iluzii și, totodată, luciditatea rațiunii. Pur și simplu nu puteau găsi forța necesară pentru a înfrunta calamitatea”¹⁷.

Totuși, căderea Franței și șocul pe care l-a provocat, nu a făcut mai puțin discutabilă decizia de cedare, mai ales că în lunile care au precedat ultimatumul aceleași autorități au făcut declarații categorice în care arătau că nu se va ceda nimic, opunându-se oricăror cereri o rezistență acerbă. Dintre multele exemple de acest gen, ilustrative sunt declarațiile regelui Carol al II-lea din ziua de 6 ianuarie 1940, de la Chișinău, care reiterau ferma hotărâre de a apăra, cu orice preț, Basarabia¹⁸.

La aceasta se adaugă volumul mare de informații pus la dispoziție de către organele de informații românești, care arătau intențiile Uniunii Sovietice, deși trebuie spus că nu s-au cunoscut detaliile tehnice ale agresiunii; totuși, autoritățile guvernamentale nu au întreprins nici o acțiune. După începerea ostilităților pe Frontul de Vest, mulți politicieni și comandanți militari se mulțumeau să spere că vor avea loc evenimente de felul celor din primul război mondial.

Ca rezultat al cedării, România a pierdut 50.762 km² (Basarabia – 44.500 km², nordul Bucovinei – 6.262 km²) cu 4.021.086 ha teren agricol (20,5 la sută din suprafață agricolă a țării), 3.776.309 locuitori, dintre care 53,49 la sută români, 10,34 la sută ruși, 15,30 la sută ucraineni și ruteni; 7,27 la sută evrei, 4,91 la sută bulgari; 3,31 la sută germani, 5,12 la sută alții.

Anexarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herței de către Uniunea Sovietică a avut însemnate consecințe asupra situației interne și internaționale a României. Pe plan extern, România a întărit relațiile cu Germania nazistă. La 1 iulie 1940, guvernul român a renunțat la garanțiile anglo-franceze din 13 aprilie 1939, iar a doua zi, Carol al II-lea a solicitat o misiune militară germană în România. Pe plan intern, la 4 iulie 1940, s-a format un

¹⁷ Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Iași, Institutul European, 1998, p.6.

nou guvern, condus de Ion Gigurtu, personalitate cu legături economice și politice la Berlin. În noul guvern, Garda de Fier (Legiunea) era reprezentată de trei miniștri – Horia Sima, la Ministerul Cultelor și Artelor (va demisiona la 8 iulie), Vasile Noveanu, la Ministerul Inventarului Avuției Publice, iar Augustin Bideanu, subsecretar de stat la Finanțe. Compoziția noului guvern arăta că România se orienta către puterile Axei.

Scopul acestor schimbări nu era reînnoirea unei vechi tradiții, așa cum pretindea guvernul, ci o încercare disperată a regimului carlist de a evita noi dezmembrări teritoriale și a se menține la putere.

Evacuarea marilor unități din Basarabia și nordul Bucovinei

Situația forțelor militare românești în Basarabia și nordul Bucovinei în iunie 1940

Din septembrie 1939, majoritatea forțelor militare românești erau dispuse în spațiul dintre Carpații Orientali și Nistru. Aici era dislocat Grupul de Armate 1, care avea în subordine comandamentele Armatelor a 3-a și a 4-a, cu 7 corpuri de armată și 19 divizii (16 de infanterie și 3 de cavalerie), 2 brigăzi mixte munte și 8 regimente de fortificații. Practic, pe “Frontul de Est”, erau concentrate circa 65 la sută din efectivele de care dispunea România în acel moment, cifrate la circa 1 200 000 de oameni.

Potrivit Directivei operative nr.18 din 15 iunie 1940, Armata a 3-a avea misiunea să reziste împotriva agresiunii din Est pe Ceremuș și Prutul superior. În cazul în care inamicul acționa cu forțe superioare, ea dădea bătălia defensivă pe aliniamentul Munții Rodnei – Siretul Mic – Sihna – Jijia, menținând cu orice preț regiunea Zupania–Prislop–Cârlibaba. În Basarabia, Armata a 4-a trebuia să apere linia Cornești–Răutul–Nistrul Inferior. Acoperirea în nordul Bucovinei și Basarabiei urma să se facă de către cele două armate prin detașamente special constituite¹⁹.

Creșterea tensiunii la granițele de răsărit a determinat ca diverse comandamente să solicite precizarea conduitei în caz de agresiune din partea Sovietelor și adoptarea măsurilor preliminare de evacuare a unor bunuri și a unor categorii de personal din Basarabia. De exemplu, la 12 iunie 1940, Armata a 4-a a propus ca familiile ofițerilor, subofițerilor și funcționarilor, averea instituțiilor culturale și bisericesti, valorile bănești și materiale aflate în stoc și depozitele fabricilor să fie retrase în interiorul țării. Pe motive de ordin politic, aceste solicitări nu au fost aprobate de guvern.

¹⁸ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol.2, București, Șansa SRL, p.85.

¹⁹ Arhivele Militare Române (în continuare sigla: AMR), fond 948, Secția a 3-a operații, dosar nr.1891, filele 128-131.

Concomitent, Marele Stat Major a elaborat o serie de planuri de evacuare a teritoriilor dintre Nistru și Prut. Planul “Tudor” era întocmit pe baza mersului trenurilor în timp de pace, prevăzându-se deplasarea convoaielor și coloanelor de evacuare pe jos. Pe de altă parte, “Planul Mircea” avea în vedere mersul trenurilor din timp de război, iar coloanele se deplasau numai noaptea. Aceste documente nu aveau legătura cu situația internațională și urmau să fie aplicate numai “în cazul când s-ar da ordin special pentru aceasta”²⁰. Operația de evacuare cădea în sarcina pretorilor, prefectilor, cercurilor de recrutare, organelor de poliție, de jandarmerie etc. S-a ordonat ca instituțiile administrative și comandamentele militare să nu părăsească teritoriul cedat până ce trupele operative nu vor fi gata de a lansa operația completă de evacuare²¹.

„Populația civilă va putea fi evacuată la ordin, dar **populația minoritară nesimpatizantă rămâne pe loc** (s.n.). Premilitarii, rezerviștii și milițienii de la vatră vor fi evacuați în prima ordine de urgență și evacuarea populației civile trebuia să se facă înainte de evacuarea bunurilor”²².

Foarte problematic era faptul că planurile au împărțit o populație de milioane de oameni în favorizați și în paria, cărora li se refuza orice fel de opțiune, chiar și opțiunea de a se dovedi niște buni cetățeni.

Deși documentele aveau regim strict secret, conținutul lor, mai ales în ceea ce privește prevederea potrivit căreia populația minoritară “nesimpatizantă rămâne pe loc”, a fost, cu mare probabilitate cunoscut, și a provocat mare îngrijorare și neliniște în rândul acestor minoritari, în fruntea cărora figurau evreii. În ciuda acestui fapt nu există probe că evreii au luat parte la acțiuni contra autorităților românești sau a administrației românești.

Comisia de la Odessa și înaintarea sovietică

Nota ultimativă sovietică cerea ca trupele române să evacueze teritoriul Basarabiei și al nordului Bucovinei în patru zile, începând cu data de 28 iunie. Se propunea, de asemenea, înființarea unei comisii mixte, care să discute problemele în legătură cu evacuarea Armatei române și preluarea teritoriului de către trupele sovietice. În răspunsul său, guvernul român a

²⁰ Ibidem, dosar nr.1836, fila 23.

²¹ Ibidem, fila 24.

²² Ibidem.

acceptat înființarea comisiei și a cerut prelungirea termenelor de evacuare. În aceeași zi, generalul Florea Țenescu, șeful Marelui Stat Major, l-a numit pe generalul Aurel Aldea președinte al delegației guvernului român în comisia mixtă româno-sovietică. Al doilea reprezentant era colonelul magistrat în rezervă Hagi Stoica, cel care fusese până atunci comisar al guvernului român pentru refugiații polonezi. Instrucțiunile date generalului Aurel Aldea prevedeau, printre altele, stabilirea aliniamentelor zilnice de evacuare a trupelor române²³.

În noaptea de 28 iunie, delegația română a plecat la Odessa, locul de desfășurare a lucrărilor comisiei.

În prima ședință, reprezentanții României au protestat față de înaintarea rapidă a trupelor sovietice și au cerut întocmirea unui plan pentru evacuarea trupelor române și înaintarea Armatei Roșii, pentru a separa cele două armate printr-o distanță egală cu o zi de marș. Delegații sovietici au respins propunerea, argumentând că delegația română a ajuns prea târziu. Concomitent, ei au înmănat părții române un proiect de convenție pentru deplasarea trupelor ambelor părți, cerând transferarea tuturor responsabilităților evacuării asupra Comandamentului român, inclusiv responsabilitatea pentru “neînțelegerile ce s-ar putea naște între unitățile Armatei Roșii și trupele române”²⁴.

Partea sovietică accepta prelungirea cu o zi a termenului de evacuare, respectiv până la 3 iulie 1940, ora 14.00, ora Moscovei. Se cerea predarea hărților privind infrastructurile militare și civile din Basarabia și nordul Bucovinei. Pe direcțiile de înaintare a trupelor sovietice trebuiau să funcționeze comisii mixte pentru predarea teritoriului.

În ședința a doua, din 30 iunie 1940, partea română a făcut o serie de observații la proiectul sovietic, comisia adoptând *Planul de evacuare a trupelor române din Basarabia și partea de nord a Bucovinei*. Totodată, au fost stabilite 17 direcții de evacuare a trupelor române, pe care funcționa câte o comisie militară mixtă.

Totuși, încă din noaptea de 27/28 iunie 1940, fără a mai aștepta răspunsul guvernului român, trupele sovietice au depășit frontiera în cinci puncte. În ziua de 28 iunie 1940, au fost ocupate orașele Cernăuți, Hotin, Bălți, Chișinău, Cetatea Albă. Comandamentele sovietice au folosit unitățile mobile (motorizate și cavalerie) și au înaintat rapid spre Prut, devansând trupele românești care se evacua.

²³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, sigla AMAE), fond 71/URSS, vol.206, fila 2.

²⁴ *Loc.cit.*, f.6.

Trupele sovietice au instalat puncte de control pentru a dezarma, a amenința cu moartea și a umili militarii români²⁵. Când trupele sovietice au ajuns la Prut, la 30 iunie 1940, chestiunea distanței de o zi de marș dintre cele două armate a devenit fără sens – un fapt exprimat de generalul locotenent Kozlov, reprezentantul sovietic²⁶. Acesta a fost un fapt împlinit, care a făcut inutile negocierile comisiei de la Odessa pentru termenul de patru zile de evacuare. Nu mai este nevoie să o spunem, avansarea mai rapidă decât cea care a fost convenită a Armatei Sovietice, a creat probleme serioase pentru evacuarea Armatei Române din Basarabia și nordul Bucovinei.

Evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei

Prima notă ultimativă sovietică, din noaptea de 26/27 iunie 1940, a fost precedată de ordinul privind intrarea în dispozitivul de apărare preconizat prin Ordinul de mobilizare nr.18. Totuși, la 28 iunie 1940, ora 7,00 dimineața, Marele Stat Major a emis Ordinul nr.6006 către Grupul de Armate 1, Armata a 3-a și Armata a 4-a, în care anunța trupele de cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, orașele Chișinău, Cernăuți, Cetatea Albă urmând a fi evacuate în cursul zilei. Comandanților li se cerea să prevină trupele românești să nu deschidă focul asupra sovieticilor, să nu reacționeze la provocările sovieticilor și să nu distrugă proprietățile. Comandanților li se mai cerea să intre în contact cu trupele sovietice și să pregătească unitățile pentru a se deplasa spre vest către Prut în două sau trei ore²⁷.

Sovieticii au aplicat însă tactici neobișnuit de agresive, care au pus trupele românești, în special cele din Basarabia, în situații foarte periculoase sau fatale. Alexandru Cretzianu, de la Ministerul de Externe, amintea: ”primeam un val continuu de proteste din partea șefului de stat major, raportând un număr sporit de incidente, numeroase cazuri de morți și răniți”. Mai mult, „cazuri de sinucideri printre ofițerii care trebuiau să se supună fără apărare ilegalităților Armatei Roșii”. Deci, Înaltul comandament român „insista să fie revocat ordinul care interzicea să nu se tragă în orice condiții și în orice împrejurări”²⁸.

Notele lui Cretzianu rezumă rapoartele comandanților români despre umiliri²⁹, arestări³⁰ abuzive și dezarmarea³¹ trupelor românești. În general, cei mai mulți militari români au arătat competență, cinste și disciplină. Pe de altă parte totuși, au fost multe cazuri când

²⁵ AMR, fond 948, dosar 527, fila 37 (raportul căpitanului C. Georgescu, Divizia 26 Infanterie).

²⁶ AMAE, fond 71/USSR, dosar 98, f. 47.

²⁷ AMR, fond Microfilme rola P 21645, cadrul 399, dosar 948, fila nr. 1067, f. 54, 55.

²⁸ Alexandru Cretzianu, *op.cit.*, p.79.

²⁹ AMR, fond Microfilme rola P 21645, cadrul 399, dosar 948, fila 155, fond 107, 109.

³⁰ Ibid. f. 108.

³¹ Ibid., fond Microfilme, rola I.II, 2.1644, cadrul 104.

unii militari români nu s-au conformat acestor valori, ori pur și simplu le-au distrus. De exemplu, crezând că vor trebui să-și protejeze familiile – o percepție amplificată și de propaganda sovietică – mulți soldați minoritari și români basarabeni au dezertat și s-au întors acasă cu echipamentul lor. Ca urmare, diviziile 12, 15, 21, 26 și 27 au pierdut mai mult de jumătate din efectiv din cauza dezertărilor.

La data de 4 iulie 1940, Armatele a 3-a și a 4-a raportau următoarele pierderi: 233 de ofițeri, 26 de subofițeri, 48.629 trupă (din care morți: 5 ofițeri, 6 subofițeri, 42 de soldați)³². Dezintegrarea unor subunități și unități a cauzat mari greutăți operației de evacuare, mult armament, muniție, tehnică de luptă, alte bunuri fiind abandonate la Est de Prut. De asemenea, unii comandanți de armată au fost atât de surprinși de predare și de termenii ei, încât nu au făcut planuri de evacuare. Uneori nu a existat nici măcar o comunicare între unitățile militare. Mulți comandanți au arătat lipsa capacității de conducere și a curajului militar, iar în multe unități, evacuarea a fost mai mult o fugă decât o evacuare organizată.

Pe data de 3 iulie, la ora 14.00, sovieticii au închis linia de demarcație. În acest moment, drama armatei române și a administrației civile se apropia de sfârșit și mulți au fost evacuați în siguranță. Totuși, un număr important a rămas la est de linia de demarcație³³.

Reprezentanții români în “Comisia de la Odessa” au pledat pentru repatrierea a 15.000 de oameni și recuperarea armamentului abandonat și capturat de trupele sovietice. Dar reprezentanții sovietici în comisie au refuzat să accepte aceasta în scris, iar repatrierea a depins de bunăvoința autorităților sovietice locale, care au eliberat doar 3.000 de oameni până la sfârșitul lunii august 1940³⁴. Pentru mulți dintre ei condiția eliberării era semnarea de angajamente că vor servi interesele statului sovietic.

Evacuarea Armatei Române din Basarabia și nordul Bucovinei s-a desfășurat în absența măsurilor anterioare de pregătire, căci, în zilele de 26 și 27 iunie, marile unități au primit doar ordine de pregătire de luptă. La surpriza deciziei de capitulare s-au adăugat perioada de evacuare foarte scurtă, nerespectarea de către sovietici a termenului și provocările și abuzurile militarilor sovietici – toate acestea fiind cauze ale problemelor legate de evacuare. Umilirea reprezentată de abandonarea Basarabiei și a nordului Bucovinei fără luptă, ca și termenii severi ai predării, au provocat un puternic resentiment la adresa regelui Carol al II-lea și a regimului său. Armata era demoralizată și îi învinuia pe politicieni pentru dezastru. În numeroase rapoarte și anchete se semnala faptul că ordinul de retragere a fost

³² *Loc.cit.*, fond 3, dosar nr.1, f.139; fond Microfilme, rola P.II. 1.1124, cadrul 507.

³³ *Ibid.*, rola P.II.2.653, cadrul 500.

³⁴ AMAE, fond 71/URSS, vol.99, fila 105.

primit cu multă nedumerire, deziluzie și îngrijorare de către militari. De exemplu, un raport afirma :

“Părăsirea teritoriului național fără luptă a dezorientat la început atât pe ofițeri, cât și trupa, care deși în inferioritate ca număr și dotare, ar fi vrut cu tot dinadinsul să reziste puhoiului dușman, pe care îl depreciau ca pregătire”³⁵.

Atitudini și acțiuni ale evreilor în timpul evacuării Basarabiei, nordului Bucovinei și a Ținutului Herța

Un clișeu dominant în istoriografia românească despre perioada 28 iunie – 3 iulie 1940 este cel potrivit căruia evreii din Basarabia și nordul Bucovinei s-au comportat vexatoriu față de autoritățile și de trupele române în retragere. Această credință, deși falsă, a fost folosită pentru a justifica acțiunile ulterioare antievreiești ale românilor.

Situația evreilor din România (1919-1940)

La 9 decembrie 1919, în cadrul Tratatului de la Versailles, guvernul român a semnat, împreună cu Franța, Anglia, Italia, SUA, Tratatul asupra minorităților. Acest acord obliga România să acorde cetățenia tuturor persoanelor de naționalitate austriacă și ungară născute în teritoriile care s-au unit cu România în anul 1918 (Transilvania și Bucovina). Prin același document, cetățenia era recunoscută, cu drepturi egale, tuturor evreilor care locuiau în România și care nu aveau altă cetățenie. Aceste obligații asumate de statul român au fost consacrate de noua Constituție a României (1923), care interzicea discriminarea bazată pe religie, confesiune, origine etnică sau limbă (art. 7 și art. 8)³⁶. Aceste prevederi și-au găsit materializarea în Legea din 25 februarie 1924, prin care au dobândit cetățenia română și locuitorii, foști cetățeni ai Imperiului austro-ungar și ai celui rus care aveau domiciliul administrativ în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș la 1 decembrie 1918, în Bucovina la 28 noiembrie 1918 și în Basarabia la 27 martie/9 aprilie 1918³⁷.

Acest cadru legislativ a fost în vigoare aproape un deceniu și jumătate, timp în care evreii s-au implicat în toate domeniile vieții societății românești. În același timp, s-a dezvoltat și un curent antisemit, a cărui expresie politică au fost Liga Apărării Național-Creștine,

³⁵ *Loc.cit.*, fond 948, secția 1, dosar nr.155, fila 108.

³⁶ Scurtu, Mocanu, Smârcea, *Documente din Istoria României*, p. 558.

³⁷ *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol.1, *Legislația antievreiască...* p.26-27.

condusă de A.C. Cuza, și Garda de Fier (din 1930), cunoscută și sub numele de Legiunea Arhanghelului Mihail. Funcționând sub denumirea de “Totul pentru țară”, numele de Garda de Fier fiind interzis, formațiunea a obținut, la alegerile parlamentare din decembrie 1937, 15,53 la sută din totalul voturilor exprimate, situându-se pe locul al treilea. Întrucât la acest scrutin nici un partid nu a obținut majoritatea de 40 la sută din totalul voturilor, așa cum cerea Legea electorală în vigoare la acel moment, regele Carol al II-lea, urmărind instaurarea regimului personal, a însărcinat Partidul Național Creștin cu formarea guvernului. Această formațiune politică a fost creată în anul 1935, prin fuzionarea Ligii Apărării Național-Creștine, condusă de A. C. Cuza și Partidul Național Agrar, condus de Octavian Goga. Guvernul Goga-Cuza, cum mai este denumită această formulă guvernamentală, a funcționat timp de 44 de zile.

Guvernul condus de Octavian Goga a luat primele măsuri antisemite, publicând, la 21 ianuarie 1938, Decretul nr.169 de revizuire a cetățeniei, care cerea evreilor să prezinte acte din care să reiasă că nu s-au așezat în România între 1918 și 1924, în termen de 20 de zile de la publicarea listelor de naționalitate de către autoritățile locale. Deși în Vechiul Regat termenul a fost prelungit, mulți evrei nu au putut să prezinte documentele aferente, iar mulți funcționari români însărcinați cu acțiunea au făcut multe abuzuri.

Ca urmare, din cei 617.396 de evrei (84 la sută din totalul de 728.115 evrei), 225.222 au pierdut cetățenia română, fiind considerați rezidenți străini. Ei puteau rămâne în România cu permise care se înnoiau anual.

Un prelude la extinderea antisemitismului extern și intern, revizuirea cetățeniei a afectat sever situația evreilor români și a anticipat o serie de măsuri antisemite care vor duce la tragedia evreilor români.

Evreii și retragerea din Basarabia și nordul Bucovinei

Există multe materiale de arhivă referitoare la situația civililor din Basarabia și nordul Bucovinei în intervalul 28 iunie – 3 iulie 1940. Numeroase documente militare (jurnale de operații, dări de seamă, rapoarte informative, telegrame etc.) și civile (rapoarte administrative, de poliție, jurnale personale) indică participarea unora dintre evreii din Basarabia și nordul Bucovinei la acțiunile antiromânești și prosovietice în această perioadă. Cercetătorii care subliniază relevanța acestor documente se referă la acțiuni precum: arborarea steagurilor roșii; manifestări de simpatie față de forțele sovietice; mitinguri de prietenie în cinstea Armatei sovietice; ofense aduse însemnelor naționale românești, monumentelor și bisericilor; confiscarea unor bunuri aparținând Armatei sau diverselor

instituții civile; participarea la acțiunile trupelor sovietice de dezarmare a unităților și subunităților românești; maltratări de militari români; chiar și asasinate. Se mai arată că aceste acțiuni au fost mai numeroase în localitățile urbane în care populația evreiască era mai numeroasă – Cernăuți, Storojineț, Hotin, Soroca, Chișinău, Cetatea Albă, Bălți, Ungheni, Ismail ș.a. –, sau în satele situate pe itinerariile de retragere ale marilor unități române. Unii istorici argumentează că marele număr de asemenea documente incriminatoare reflectă o realitate istorică: evreii din Basarabia și nordul Bucovinei erau anti-români³⁸.

Însă examinarea critică a documentelor și mărturiilor conduce la concluzii departe de imaginea catastrofală prezentată opiniei publice din momentul cedării Basarabiei și a nordului Bucovinei. Mai întâi, multe dintre documentele incriminatoare conțin generalizări și acuzații colective de tipul “evreii din Bucovina”, “evreii din Chișinău”, “populația evreiască din Bălți”, “evreii și comuniștii din Românești” etc. De altfel, rapoartele și mărturiile aferente conțin relativ puține situații și nume concrete

Apoi, având în vedere împrejurările dramatice în care documentele au fost scrise, au existat multe zvonuri și exagerări, mulți dintre cei care se retrăgeau văzând peste tot “comuniști”, “evrei”, “iudeo-comuniști” etc. Nu de puține ori, se apreciază că asemenea expresii generale erau o modalitate de a masca slaba organizare a retragerii. De exemplu, după ce generalul Constantin Atanasescu s-a deplasat rapid de la Tarutino la Galați, lăsând trupele de izbeliște, acțiunile sale au fost atribuite minorităților, inclusiv evreilor. Cazurile generalilor Ioan Rașcu și Marin Popescu au fost similare.

În al treilea rând, mulți istorici români au popularizat relatări mistificate pentru a justifica atacurile contra evreilor din 1940. În cartea sa despre mareșalul Antonescu, Gheorghe Barbul a inventat povestea celor doi ofițeri români prinși în evenimentele din 1940 și 1941. În primul, căpitanul căpitanul Enescu, nemairezistând umilințelor la care a fost supus, de către evreii din Edineț în timpul retragerii din Basarabia, s-a sinucis. În al doilea, căpitanul Niculescu, martor al evenimentului, a jurat răzbunare, pe care a și materializat-o în vara anului 1941, când a revenit în localitatea menționată, omorând mai mulți evrei. Chemat la ordine de Ion Antonescu, acesta i-ar fi oferit drept soluție de onoare reabilitarea pe câmpul de luptă. Căpitanul Niculescu ar fi murit la asediul Odesei³⁹. Nu doar povestea, ci și personajele au fost inventate⁴⁰.

³⁸ Jean Ancel, *op.cit.* Vezi și Alexandru Safran, *op.cit.*, București, Hasefer, 1996, p. 18.

³⁹ Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, p. 131.

⁴⁰ Mihai Pelin, *op.cit.*, p.88-101.

În al patrulea rând, dacă evreii nu erau loiali României, ei nu s-ar fi retras împreună cu trupele românești, așa cum au făcut-o mai ales cei bogați. Teama de ocupația sovietică era la fel de profundă printre români ca și printre evrei. Din păcate, unii evrei au fost împiedicați să se alăture coloanelor de evacuare de către autoritățile românești care aplicau planurile de evacuare „Tudor” și „Mircea”.

În al cincilea rând, etnicii ucraineni din Basarabia și nordul Bucovinei erau cunoscuți ca având atitudini prosovietice, ei primind cu căldură Armata Roșie. Cum rapoartele nu distingeau între evrei și ucraineni, este imposibil să evaluăm nivelul participării evreilor. Totuși se știe că doar germanii, ulterior dizlocați, au păstrat o atitudine rezervată, conștienți că aveau asigurată protecția celui de-al treilea Reich.

În al șaselea rând, chiar unii români i-au primit cu bucurie pe sovietici în Basarabia și nordul Bucovinei. Este cazul orașului Soroca, unde notabili locali, precum primarul Gheorghe Lupașcu, fostul prefect Petre Sfeclă, președintele secției Frontului Renașterii Naționale (Partidul Națiunii) Alexandru Anop și inspectorul școlar Petre Hrițcu, au organizat un miting pentru a-i primi pe „eliberatorii sovietici”. După cum nota regele Carol al II-lea la 30 iunie 1940, acesta nu a fost un caz izolat.

“Știrile din Basarabia sunt tot mai triste. Din, păcate am avut dreptate cu așa-numita reorganizare a F.R.N., mulți dintre conducătorii de acolo s-au arătat complect bolșevizați, fiind cei dintâi care au primit cu drapelul roșii și flori trupele sovietice”⁴¹.

Confrunțați cu o criză deosebit de gravă, care puna sub semnul întrebării șansele de supraviețuire ale regimului, autoritățile au făcut din evrei un “paratrăsnet politic”, canalizând valul nemulțumirii populare către această minoritate. Edificatoare în această privință este reacția presei românești, care s-a dezlănțuit mai mult împotriva evreilor decât împotriva adevăratului agresor, care era Uniunea Sovietică. Cum presa era cenzurată în 1940, guvernul a trebuit să aibă un rol în această denaturare. O formă tipică de transformare anticipată în țapi ispășitori a fost cea de a-i informa pe liderii evrei că autoritățile românești ar putea lansa acte de represiune contra evreilor⁴².

În *Memoriile* sale, Alexandru Șafran, rabinul-șef, nota că, la 26 iunie, Mihail Ghelmegeanu, ministrul de Interne, i-a convocat pe Șafran și pe Filderman, cărora le-a cerut

⁴¹ Carol al II-lea, *op.cit.*, p.208.

politicos să prevină populația evreiască din Basarabia și nordul Bucovinei să nu facă provocări contra militarilor și autorităților civile românești de acolo⁴³. După sfârșitul lunii iunie, conducătorii evrei nu au mai avut acces la oficialii români de rang înalt. Acțiunile liderilor comunității evreiești nu au fost de folos. Pentru a exprima dezaprobarea comunității evreiești față de abuzurile comise contra trupelor românești în Basarabia, Federația Comunităților Evreiești a decis ca rabinul-șef să țină în Senat o cuvântare. Această cuvântare nu a mai putut fi prezentată, deoarece Senatul nu și-a mai ținut ședința. Poziția oficială a fost exprimată în ziua doliului național (3 iulie 1940). În documentul oficial se aprecia loialitatea evreilor din Vechiul Regat față de România și idealurile lor și se reamintea că evreii și-au dat viețile ca soldați în Războiul de independență – 1877, în Războiul balcanic din 1913 și în Marele război⁴⁴.

În același timp, ziarul “Curierul israelit” din 10 iulie 1940 a publicat un articol în care se evidenția diferența dintre evreii din Vechiul Regat și cei din teritoriile cedate și se criticau atitudinile antiromânești ale acelor cetățeni evrei împotriva autorităților și a trupelor române din timpul evacuării⁴⁵. Asemenea inițiative aveau scopul de a diminua violențele împotriva evreilor de la vest de Prut și de a salva conlucrarea cu populația românească.

Armata Română care se retrăgea din Basarabia și nordul Bucovinei a avut de înfruntat atât agresiunea trupelor sovietice cât și ostilitatea unei părți din populația Basarabiei, printre care s-au aflat și membri ai comunităților locale evreiești. Pornind de la această situație reală, autoritățile au proiectat, implicit sau explicit, în opinia publică românească imaginea “vinovăției colective” a evreilor, ceea ce a avut drept consecință o suită de violențe împotriva populației evreiești din teritoriile aflate în administrarea statului român.

Violențe împotriva evreilor. Cazurile Dorohoi și Galați

Retragerea românească din Basarabia și nordul Bucovinei a fost însoțită de un val de violențe îndreptate împotriva evreilor. Ele au avut loc atât în teritoriile cedate, cât și în Vechiul Regat, în Moldova.

Ordinele de agresare fizică, de omorâre a evreilor nu au fost date de Marele Stat Major sau de alte comandamente superioare, inițiativa pornind, în multe cazuri, de la unități, subunități, grupuri de militari izolate etc. Ele erau, de cele mai multe ori, o expresie a nemulțumirii față de umilințele îndurate în timpul retragerii și, deopotrivă, a psihozei

⁴² *Ibid.*, p. 52.

⁴³ Alexandru Șafran, *op.cit.*, p. 51-52.

⁴⁴ Apud Alexandru Mihai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii*, București, RAO, 1998, p. 106-107.

antisemite, a sindromului “țapului ispășitor” inculcat în opinia publică, așa cum era aceasta formată de presa populară cenzurată.

Aceste acte de violență fizică nu au avut o motivație specifică. Ele au fost simple izbucniri de mânie împotriva cetățenilor evrei obișnuiți, care s-au aflat și ei printre trupele românești și autoritățile civile care se retrăgeau.

Mărturiile disponibile indică un număr de crime comise contra evreilor români de către Armata Română. Astfel, la Ciudei, județul Storojineț și la Zăhănești, județul Suceava, maiorul Vasile Carp, comandantul Regimentului 86 vânători, a dispus să fie omorâți mai mulți evrei. De asemenea, trupele românești au executat doi evrei în Comănești și unul în Costina; alți opt evrei au avut aceeași soartă și lista crimelor ar putea continua⁴⁶. Soldații evrei care serveau în armata română nu au fost nici ei cruțați. În multe cazuri ei au fost expulzați din unitățile lor, umiliți, bătuți și chiar omorâți, fără nici un motiv. Aceasta este cu atât mai surprinzător cu cât nu există dovezi că ofițerii evrei ar fi abandonat unitățile lor în timpul retragerii din Basarabia și nordul Bucovinei, ceea ce este în puternic contrast cu comportamentul multor ofițeri români. De asemenea, procentul soldaților evrei care au dezertat în timpul retragerii nu a fost mai mare decât cel al camarazilor lor români.

Alt fenomen îngrijorător petrecut până la mijlocul lunii iulie 1940 au fost violențele fizice comise în trenuri de soldați și civili împotriva pasagerilor evrei din Moldova⁴⁷. Uneori victimele erau etnici români confundați cu evrei. Amploarea violențelor comise în trenuri a fost atât de mare, încât guvernul a trimis soldați să patruleze în trenuri și gări pentru strângerea soldaților răzleți și a emis ordine contra continuării acestor acte. Drept consecință, pe la mijlocul lunii iulie, această formă de violență s-a diminuat. Au fost numeroase și acțiunile de distrugere și prădare a proprietăților evreiești de către militarii români. De exemplu, la 2 iulie 1940, la Siret, 24 de magazine evreiești au fost prădate, paguba produsă fiind evaluată la două milioane de lei, iar unii evrei au fost jefuiți și bătuți, precum fostul administrator al Universității Cernăuți, Valerian Boca⁴⁸.

Totuși, cele mai grave acțiuni antievrești ale Armatei Române au fost crimele de la Dorohoi (unde exista o importantă populație evreiască) și Galați. Amploarea acestor crime aproape a egalat-o pe cea a pogromurilor⁴⁹. Crimele de la Dorohoi s-au petrecut pe fundalul confruntării româno-sovietice, cauzate de neînțelegerile asupra amplasării exacte a noii

⁴⁵ Jean Ancel, *op.cit.*, p.251.

⁴⁶ *Ibidem*, *op.cit.*, p.251.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 211-217. Pentru cazul Carp vezi și AMR fond 948, secțiunea a 2-a, informații, dosar 941, 1513.

⁴⁸ AMR fond 948, secțiunea a 2-a, informații, dosar 941, f. 558-556.

⁴⁹ *Ibid.*, f. 435.

frontiere româno-sovietice. Doi ofițeri români – căpitanul Ioan Boroș și sublocotenentul Alexandru Dragomir, ambii din Regimentul 16 artilerie, au murit în luptă. Totuși, în aceeași ciocnire, un soldat evreu, Iancu Solomon, din Regimentul 16 artilerie, a fost ucis când încerca să-și apere comandantul. Acest gest eroic a rămas însă necunoscut făptașilor crimelor de la Dorohoi, dintre care mulți erau înrolați în Grupul 3 grăniceri pază și Regimentul 8 artilerie.

Atacurile contra evreilor din Dorohoi au început în ziua de 1 iulie 1940, în timpul funeraliilor căpitanului Boroș și soldatului evreu, în cimitirul Dorohoi. Soldații români au omorât zece soldați evrei care participau la ceremonia funerară. Agresiunile au continuat și în alte zone ale orașului, fiind uciși alte câteva zeci de evrei. După acest scurt episod, soldații români au provocat dezordine în oraș, ucigând numeroși civili evrei (cifra oficială a fost de 53 de evrei morți). În plus, mulți evrei din Dorohoi au fost răniți.

Violențele au încetat doar la intervenția generalului Constantin Sănătescu, comandantul Corpului 8 armată, care l-a mustrat pe generalul Theodor Șerb, comandantul Corpului grănicerilor: “Mă surprind aceste acte de banditism din partea unei trupe pe care o socoteam a fi o trupă de elită”⁵⁰. El cerea o anchetă asupra celor întâmplate și pedepsirea vinovaților. Într-adevăr, Corpul 8 armată și Corpul grănicerilor au efectuat anchete, stabilind că o mare răspundere revenea căpitanilor Gheorghe Teoharie și Constantin Serghie. Documentele anchetelor relevă faptul că cei implicați au încercat să escamoteze faptele, afirmând că totul se datorează panicii produse ca urmare a răspândirii zvonului că “vin rușii” și unor acte de agresiune comise de unii evrei din localitate asupra unor militari români, fapt complet nereal⁵¹. Totuși, nici unul din cei învinuiți nu au fost deferiți Curții Marțiale. În schimb, armata a dat pedepse administrative (mutări și scurte perioade de arest) ofițerilor și soldaților implicați.

Armata Română a fost răspunzătoare pentru un număr și mai mare de morți civili în timpul evenimentelor care au avut loc la 30 iunie 1940 în Galați, oraș care era un punct foarte important de evacuare din Basarabia. Peste 10.000 de evacuați de diferite etnii s-au adunat în oraș, iar în atmosfera tensionată creată de evacuare, soldații Armatei Române care se evacua pur și simplu au deschis focul asupra unei mulțimi de civili, omorând 300 de persoane (în majoritate evrei), motivele invocate fiind refuzul cetățenilor de a se supune dispozițiilor, fuga de sub pază etc.

⁵⁰ Pentru aceste cazuri, a se vedea: Jean Ancel, *op.cit.*, p.217-227; Alex Mihail Stoenescu, *op.cit.*, p.120-139; Marius Mircu, *Progromurile din Bucovina și Dorohoi*, București, Viața literară, 1945.

⁵¹ ANR, fond Corpul Grănicerilor, dosar nr.2769, fila 851.

Numărul exact al evreilor uciși în Moldova în timpul retragerii din Basarabia și Bucovina și la începutul lui iulie nu se cunoaște cu precizie, oscilând între 136, dintre care 99 identificați, și câteva sute.

În măcel nu a fost implicată conducerea superioară a Armatei Române, crimele fiind mai mult expresia unor inițiative locale. De fapt, comandanții superiori au ordonat stoparea crimelor antievreiești. Ca și generalul Constantin Sănătescu, generalul Aurelian Son, comandantul Corpului 11 armată, ordona la 4 iulie subordonaților:

“Față de excesele gradelor inferioare și populației contra evreilor, care sunt semne ale unui adevărat pogrom, se atrage atenția comandanților de mari unități să ia toate măsurile de siguranță și liniștire a spiritelor, atât ale ostașilor, cât și ale populației civile”.

De asemenea, colonelul Mihai Chiriacescu, șeful de stat major al aceluiași Corp, avertiza că “Armata nu trebuie să aibă alte preocupări decât aceea de apărare a țării”. El mai ordona ca “La ședințele de educație militară se va insista ca militarii să se abțină de la orice manifestări și sub orice formă față de evrei” și că făptașii vor fi deferiți Curților marțiale⁵².

Ca efect al unor asemenea măsuri, situația s-a calmat, violențele au încetat, dar raporturile dintre populația majoritară și evrei au rămas ireparabile.

Chiar dacă răspunderea directă pentru aceste violențe și omoruri a aparținut unor grupuri de persoane și unor persoane individuale, ele s-au petrecut pe fundalul psihozei antisemite, care a transformat în țapi ispășitori toată populația evreiască din România. Această idee fixă au fost încurajată de autoritățile civile și militare românești, precum și de presa populară.

Măsurile antievreiești ale Guvernului Gigurtu (iulie-august 1940)

După cedarea Basarabiei, Nordului Bucovinei și a Ținutului Herța, România a accelerat apropierea de Germania. Cedarea a afectat radical și regimul lui Carol al II-lea, care a optat pentru aducerea legionarilor la guvernare. În același timp, argumentul absurd că evreii erau responsabili pentru cedare, a devenit un clișeu popular printre români. Aceste două evoluții au accentuat caracterul reacționar și antievreiesc al regimului lui Carol al II-lea.

⁵² A se vedea documentul din 19 iulie 1940.

La 4 iulie 1940 s-a instalat guvernul Gigurtu și imediat au fost luate măsuri discriminatorii împotriva evreilor, pentru a atrage opinia publică, pentru a mulțumi puterile Axei și a determina Germania să garanteze securitatea națională a României. Astfel, la 8 august 1940, la propunerea noului guvern, regele Carol al II-lea a semnat “Decretul-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România”. Documentul includea în rândul evreilor pe toți cei de religie mozaică, inclusiv pe cei născuți din căsătoriile mixte, și îi împărțea în trei categorii: cei veniți în România după 30 decembrie 1918; toți cei care au dobândit cetățenia română (“naturalizarea”) între 1879 și 30 decembrie 1918, inclusiv urmașii celor care s-au distins în războaiele purtate de România în 1877-1878, 1916-1919; persoanele care nu se încadrau în primele două categorii.

Decretul excludea practic pe evrei din societatea românească. Pentru prima și a doua categorie, obligația de a servi în armată a fost înlocuită cu plata de taxe suplimentare și cu munca pentru comunitate.

Se interzicea evreilor dreptul de a dobândi proprietăți rurale și de a purta nume românești. Se stipula, de asemenea, despărțirea pe criterii rasiale în școală. Decretul-lege prevedea ca, în termen de 3-6 luni, toți salariații evrei să fie îndepărtați din instituțiile publice, proces care, de fapt, a început în luna iulie 1940. Încălcarea dispozițiilor se pedepsea cu închisoare care putea merge până la doi ani. Căsătoriile mixte erau interzise de lege și se pedepseau cu închisoare de la 2 la 5 ani.

Legislația antievreiască adoptată de guvernul Ion Gigurtu a reflectat creșterea antisemitismului în societatea românească și amplificarea acestui fenomen generat de evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei.

Când Germania se pregătea să forțeze România să cedeze nordul Transilvaniei Ungariei, regimul lui Carol al II-lea a continuat să slăbească solidaritatea națională prin purtarea unui război contra cetățenilor evrei din România.

Căderea regimului, la începutul lunii septembrie 1940, a condus la dictatura și mai dură a lui Antonescu, la reprimarea a ceea ce mai rămăsese din libertățile cetățenești sub Carol al II-lea și la un genocid practicat de stat contra evreilor.

Începutul acestui genocid poate fi plasat în evoluțiile petrecute în timpul retragerii românești din Basarabia și nordul Bucovinei, în vara anului 1940.